

original scientific article
received: 2016-01-26

DOI 10.19233/ASHS.2016.44

KRAJOLIK KAO PRIRODNO I KULTURNO NASLIJEĐE I POKRETAČ GOSPODARSKOG I DRUŠTVENOG RAZVOJA PRIMORSKO-GORANSKE ŽUPANIJE

Koraljka VAHTAR-JURKOVIĆ

Primorsko-goranska županija, Upravni odjel za prostorno uređenje, graditeljstvo i zaštitu okoliša, Slogin kula 2, 51000 Rijeka, Hrvatska
e-mail: koraljka.vahtar-jurkovic@pgz.hr

Sonja ŠIŠIĆ

Javna ustanova za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode „Priroda“, Grivica 4, 51000 Rijeka, Hrvatska
e-mail: sonja.sisic@ju-priroda.hr

Marko RANDIĆ

Javna ustanova za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode „Priroda“, Grivica 4, 51000 Rijeka, Hrvatska
e-mail: marko.randic@ju-priroda.hr

IZVLEČEK

Tema prispevka je krajina kot naravna in kulturna dediščina ter kot pomemben dejavnik identitete Primorsko-Goranske županije. V prispevku sta predstavljeni identifikacija in valorizacija krajinskih območij županije v dokumentih za prostorsko urejanje, v dokumentih za zaščito okolja in narave ter v izvedenih raziskavah krajine. Na izbranih primerih krajine je v prispevku raziskana uporaba metode, s katero želijo avtorji potrditi znanstveno utemeljen pristop ob novih posegih v prostore kulturne dediščine z namenom, da bi ta dediščina postala gonilo gospodarskega in družbenega razvoja, vendar pod pogojem ohranjanja njenih identitetnih vrednosti.

Ključne besede: krajina, Primorsko-Goranska županija, kriteriji, metode in modeli revitalizacije kulturno-zgodovinske in naravne dediščine

IL PAESAGGIO COME PATRIMONIO CULTURALE E NATURALE E VOLANO DELLO SVILUPPO ECONOMICO E SOCIALE DELLA REGIONE LITORANEO-MONTANA

SINTESI

Il tema di questa relazione è il paesaggio come patrimonio culturale e naturale nonché come fattore importante per l'identità della Regione litoraneo-montana. Nella relazione si spiega come le aree paesaggistiche della Regione vengono identificate e valorizzate a livello di documenti di pianificazione ambientale, di tutela dell'ambiente e della natura. Sulla base di paesaggi selezionati si analizza un metodo che tenta di affermare un approccio scientificamente fondato a nuovi interventi in aree del patrimonio culturale in modo che questo possa fungere da volano dello sviluppo economico e sociale, a condizione che ne venga tutelata l'identità.

Parole chiave: paesaggio; Regione litoraneo-montana; criteri, metodi e modelli di rivitalizzazione del patrimonio storico-culturale e naturale

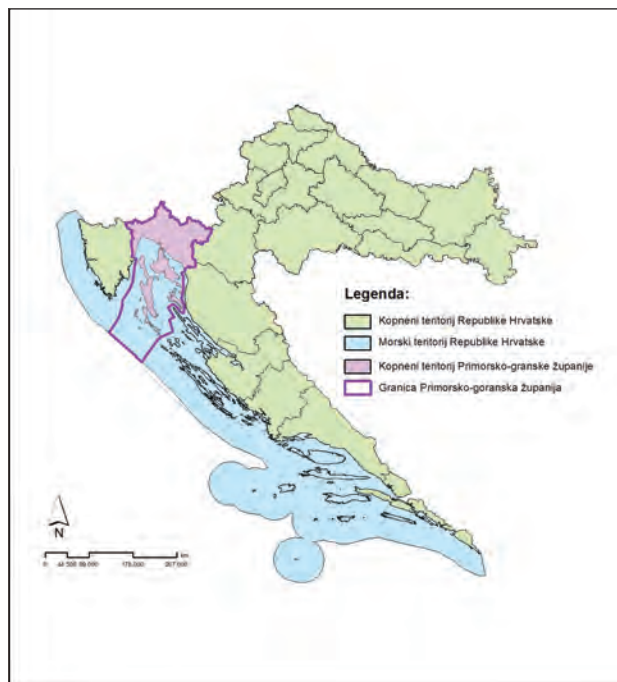
UVOD

Suvremeni stavovi o zaštiti kulturnog i prirodnog naslijeđa potiču povezivanje zaštite s urbanističkim i prostornim planiranjem na načelima održivog razvoja pri čemu se želi postići da naslijeđe bude pokretač i aktivni sudionik prostornog, društvenog, gospodarskog i turističkog razvoja. U središtu takvih pristupa, kao što je i Urbanizam naslijeđa (*Heritage Urbanism*)¹ jest kreativno, održivo i odgovorno korištenje urbanističkoga, graditeljskog i pejzažnog naslijeđa kao neobnovljivog resursa. Budući da Urbanizam naslijeđa (*Heritage Urbanism*) utvrđuje prostorne (urbanističke) kriterije, metode i modele za revitalizaciju i za nove zahvate u užem i širem prostoru kulturnoga naslijeđa, u ovome se radu oni istražuju na krajoliku kao kulturnom naslijeđu i to na području Primorsko-goranske županije, koja pripada Mediteranskom prostoru. U radu se daje naglasak na primjere kulturnog antropogenog krajolika iz priobalnog i otočnog dijela Županije pa su odabrana tri karakteristična primjera: povijesni urbani krajolik akropoljskih gradića Kvarnera, povijesni agrarni – vinogradarski krajolik polja Pavlomir u Vinodolskoj dolini i Vrbničkog polja na otoku Krku te povijesni krški pašnjački krajolik vapnenačke zaravni iznad Baške na otoku Krku u kojem su dominantni antropogeni element suhozidi (gromače). Na ovim se primjerima istražuje primjena metode Urbanizam naslijeđa (*Heritage Urbanism*) kojom se želi afirmirati znanstveno utemeljen pristup prilikom novih zahvata u prostore kulturnog naslijeđa kako bi ono postalo pokretačem gospodarskoga i društvenog razvoja, ali uz uvjet očuvanja njegovih identitetskih vrijednosti.

PRIMORSKO-GORANSKA ŽUPANIJA – PROSTOR TRIJU FIZIONOMSKI RAZLIČITIH CJELINA, BOGATOG PRIRODNOG I KULTURNO-POVIJESNOG NASLIJEĐA

Primorsko-goranska županija² ima izrazito povoljan geografski položaj na zapadu Republike Hrvatske, na mjestu dodira srednje-europskog i mediteranskog prostora Europe (Slika 1).

U fizičko-geografskom smislu sastoji se od tri fizionomski dobro izražene cjeline: priobalja s neposrednim zaleđem (34 % teritorija Županije), otoka (29%) i Gorskog kotara (37%) (Slika 2). Te cjeline nisu geografski

Slika 1: Smještaj Primorsko-goranske županije na karti Hrvatske, izvor: GIS baza podataka Javne ustanove Zavod za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije, 2016.

homogene već se sastoje od više manjih morfogenetskih, pedoloških, hidrografskih, klimatskih i vegetacijskih zona.

Priobalje se proteže polukružno uz Riječki zaljev i Vinodolski kanal, između grebena Učke (1.396 m) na zapadu i rubnih planina Gorskoga kotara (Obruč 1.376 m, Tuhobić 1.109 m) na sjeveru i sjeveroistoku. Obuhvaća istočnu padinu Učke i prema sjeveru padine Čićarije, odvojene udolinom. U riječkom je zaleđu prostrano Grobničko polje s nataloženim pleistocenskim šljunčanim naslagama. Iznad Bakarskoga zaljeva proteže se krasičko-hreljinski plato i prema jugoistoku plodni Vinodol. Niski vapnenački greben presijecaju vodotoci. Priobalje je većim dijelom građeno od vapnenaca mezozojske starosti između kojih se izdvajaju dolomitne zone. Mjestimično su preko vapnenačke osnove nataložene nepro-

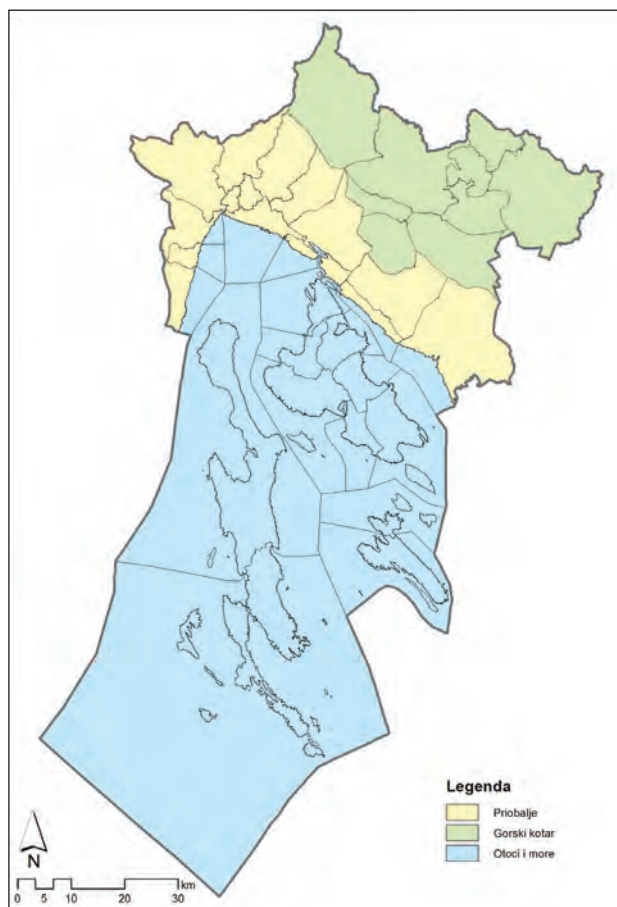
1 Ovaj je rad nastao u sklopu projekta Urbanizam naslijeđa/*Heritage Urbanism* (HERU) – prostorni i urbanistički modeli za oživljavanje i unaprjeđenje kulturnoga naslijeđa, koji se provodi na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, financira ga Hrvatska zaklada za znanost (HRZZ-2032), a voditelj Projekta je akademik Mladen Obad Ščitaroci.

2 Primorsko-goranska županija šesta je po površini hrvatskih županija. Od 7.990,57 km² ukupne površine, kopneni i otočni dio zauzima 3.591,93 km², a more 4.398,64 km². Obala Županije izrazito je razvedena – ukupna dužina obale iznosi 1.117,52 km, od čega je 137,02 km obale kopno-more, a 980,50 km dužina je obale otoci-more. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine na prostoru Županije živjelo je 296.195 stanovnika s prosječnom gustoćom 84,9 stanovnika/km². U administrativnom smislu Županija se sastoji od 14 gradova i 22 općine s 536 naselja, a najviše je gradova smješteno u priobalju. Grad Rijeka sa 144.043 stanovnika poslovno je, upravno-administrativno, gospodarsko i kulturno središte Županije. Geoprometni položaj na raskrižju važnih europskih kopnenih i morskih putova utjecao je na to da se stanovništvo već od davnina opredijelilo za pomorstvo i druge gospodarske djelatnosti vezane uz more. Zato se ovo područje, a posebno Rijeka, razvilo u pomorsko središte s razvijenom lučkom, pomorsko-prometnom, brodograđevnom i turističkom djelatnošću od značenja za cijelu Hrvatsku, a Gorski kotar u šumarsko i drvoprerađivačko područje (Primorsko-goranska županija, Županijska skupština, 2005, 15-17).

pusne naslage paleogenog fliša što je uvjetovalo reljefnu izmjenu usporednih vapnenačkih grebena i dolomitnih ili flišnih udolina. Podzemnim tokovima iz planinskog zaleđa nastaju brojni izvori od opatijskog preko riječkog do vinodolskog primorja kojima se napajaju vodovodi obalnih gradova i naselja. Područje priobalja obilježava pretežito mediteranska klima s utjecajem planinske klime (bura, kiša i snijeg) tijekom zimskih mjeseci.

Goranska subregionalna cjelina obuhvaća visoravni, manja polja i doline Gorskog kotara, visoke gorske predjele Risnjaka i Snježnika te dolinu rijeke Kupe. Osnovnu stijensku podlogu sačinjavaju karbonatni mezozojski i paleogenski kompleks te kompleks paleozojskih i trijaskih klastita. Najviši planinski vrhovi u zapadnom dijelu Gorskog kotara su Risnjak (1.528 m) i Snježnik (1.506 m), a u jugoistočnom Bjelolasica (1.534 m) i Viševica (1.428 m). Između njih proteže se niža središnja zona dolinama rijeka Dobre i Kupe. Planine Gorskog kotara sprječavaju širenje toplinskog utjecaja Jadranskog mora u unutrašnjost, a velika nadmorska visina utječe na povećanje količine padalina te se ta cjelina odlikuje umjerenom kontinentalnom do planinskom klimom. Područje Gorskog kotara je slabije naseljeno, što se odražava i na gospodarske djelatnosti, među kojima su najvažnije drvna industrija i šumarstvo. Bogati šumski i vodni resursi, raznolikost flore i faune te iznimna kvaliteta zraka dobra su podloga za razvoj turističkih djelatnosti.

Otočna cjelina ima izrazite značajke mediteranske klime, a sastavljena je od dva niza otoka - zapadnog s Cresom i Lošinjem i nekoliko manjih otoka te istočnog s Krkom i Rabom i manjim nenastanjenim otocima. Kvarnerski otoci su površinom i brojem stanovnika najveći na Jadranu, a karakteristične gospodarske djelatnosti su turizam, ugostiteljstvo te djelomično poljoprivreda i ribarstvo. Cres i Lošinj građeni su od krednih vapnenaca i dolomita. Vransko jezero na otoku Cresu, s razinom oko 13 m iznad mora, jedinstven je hidrografski fenomen na Jadranu, površine 5,5 km² i 74 m dubine (najdublji je dio jezera 60 m ispod morske razine) te sadrži više od 200 mil. m³ iznimno čiste pitke vode kojom se opskrbljuju mjesta na otocima Cres i Lošinj. Sjeveroistočni i istočni dijelovi otoka Krka i Raba, za razliku od srednjih i jugozapadnih predjela, imaju manje plodnog tla i skromniju vegetaciju što je rezultat meteoroloških uvjeta, posebno bure. Krk se sastoji od tri reljefno različita dijela: na sjeveru je niska vapnenačka zaravan; u središnjem djelu je zbog izmjene vapnenaca i dolomita reljef blago valovit i prekriven vegetacijom, dok južni dio zauzima približno trećinu površine otoka, od čega gotovo polovica otpada na 350-400 m visoku vapnenačku zaravan. Rab se

Slika 2: Tri subregionalne cjeline Primorsko-goranske županije – priobalje, otoci i Gorski kotar, izvor: GIS baza podataka Javne ustanove Zavod za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije, 2016.

sastoji od četiri uzdužne zone - dvije flišne i dvije vapnenačke. Izmjena propusnih i nepropusnih stijena na otoku uvjetovala je nastanak brojnih izvora.

Različitost opisanih geografskih cjelina omogućila je i raznolikost krajolika koja proizlazi iz činjenice da na ovom području nalazimo i more i rijeke, prirodna i umjetna jezera, planine, šume, velike i manje otoke, brojne slikovite uvale duž iznimno razvedene obale, obalne gradove, stare akropolske gradiće, sela, poljoprivredne površine, polja, pašnjake i travnjake.

Različitost prirodnih uvjeta omogućila je i bogatstvo flore i faune³ te vrijednih prirodnih područja. Na području naše Županije trenutno je zaštićen 31 vrijedan dio prirode.⁴ Europskom ekološkom mrežom Natura

3 Biljni svijet Županije broji više od 2.700 vrsta višeg bilja, među kojima je mnoštvo endema, čime ovo područje pripada u floristički najbogatije dijelove Hrvatske. Pojedini otoci imaju više od 1.300 biljnih vrsta, što je više nego u mnogim prostorno većim europskim državama. Na području Županije boravi 81 vrsta sisavaca, što je gotovo dvije trećine svih poznatih vrsta sisavaca u Hrvatskoj, kao i mnoge rijetke i ugrožene, kao i endemske vrste među kojima se ističe podzemna krška fauna (Grupa autora, 2015, 9).

4 U kategoriji značajnog krajobraza zaštićeni su: Vražji prolaz i Zeleni vir na području Općine Skrad, Kamačnik na području Grada Vrboskog, Lopar na otoku Rabu i Lisina na padinama planine Učke. Izvor podataka: Upisnik zaštićenih područja Uprave za zaštitu prirode Ministarstva zaštite okoliša i prirode Republike Hrvatske.

2000 obuhvaćeno je oko 75% kopnene površine i oko 16% mora te 110 lokaliteta.⁵

Duga povijest naseljavanja ovoga kraja od prapovijesti do današnjih dana rezultirala je bogatim i vrijednim kulturno-povijesnim naslijeđem koje je zaštićeno i upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske – ukupno 428 nepokretnih kulturnih dobara, od čega 90 povijesnih cjelina (urbanih i ruralnih cjelina, etno zona, arheoloških zona i lokaliteta, memorijalnih područja), 285 povijesnih građevina (crkava, palača, kaštela, etnografskih i povijesnih spomenika) i 53 elementa kopnene i podvodne arheološke batine (Izvor podataka: Registar nepokretnih kulturnih dobara Republike Hrvatske, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel u Rijeci (stanje – siječanj 2016)).

Navedeno bogatstvo prirodnog i kulturno-povijesnog naslijeđa u velikoj mjeri određuje identitet Primorsko-goranske županije, a jedan od najvažnijih čimbenika njezina identiteta bogatstvo je i raznolikost krajolika.

IDENTIFIKACIJA I VALORIZACIJA KRAJOBRAZNIH CJELINA U DOKUMENTIMA PROSTORNOGA UREĐENJA TE DOKUMENTIMA ZAŠTITE OKOLIŠA I PRIRODE

Prema Sadržajnoj i metodskoj podlozi Krajobrazne osnove Hrvatske, prostor Primorsko-goranske županije

pripada dvjema od 16 krajobraznih jedinica Republike Hrvatske: krajobraznoj jedinici Kvarnera i Velebita te onoj Gorskog kotara (Frangić et al., 2014, 3). Tema krajobraza je u dokumentima zaštite okoliša i u dokumentima zaštite prirode Primorsko-goranske županije obrađena s posebnom pozornošću. Tako je u Izvješću o stanju okoliša iz 2003. godine (prepoznato više od 50 osnovnih tipova krajobraza te su izdvojeni značajniji primjeri, osnovne značajke svakog od njih, kao i njihova ugroženost, odnosno trendovi promjena. U Strategiji zaštite okoliša iz 2005. sačinjena je klasifikacija krajobraza u kojoj su prvi put zastupljeni i pod morski krajolici za koje se naglašava da bi, s obzirom na veliku atraktivnost podmorja Županije, mogli zbog povećanog zanimanja za njih postati posjećeniji, što bi rezultiralo povećanom potrebom njihove zaštite (Randić, 2010, 32). U Izvješću o stanju prirode na području Primorsko-goranske županije za razdoblje 2005.-2009. tabelarni prikaz tipova krajolika dopunjen je novijim podacima, naglašeni su mogući problemi prilikom planiranja, oblikovanja i zaštite krajolika te su na kraju dane smjernice za njihovo vrednovanje i zaštitu (Tabela 1).

U Programu zaštite prirode za razdoblje 2010.-2014. (2010) radi postizanja cilja zaštite krajobrazne raznolikosti utvrđena je među prioritetnim aktivnostima potreba izrade krajobrazne osnove Primorsko-goranske županije kao višegodišnji projekt. Kao pripremni doku-

Tabela 1: Tipovi krajolika Primorsko-goranske županije, izvor: autori, 2016, prema tabeli iz Izvješća o stanju prirode na području Primorsko-goranske županije za razdoblje 2005.-2009., autor Randić, M.

TIP KRAJOLIKA	ZNAČAJNIJI PRIMJERI U PGŽ
KOPNENI KRAJOLICI	
Pretežno šumski krajolici	
(Pret)planinski krajolici Gorskog kotara u pojasu klekovine planinskog bora i klekovine bukve	hrbat Snježnika, Risnjaka, Međuvrhi, Guslica, Planina, Jelenc, Medvejci, Crni vrh, Bjelolasica, vrhovi Burnog Bitoraja i Viševica, Bijeje i Samarske stijene itd.
(Pret)planinski šumski krajolici Gorskog kotara	veći broj vrhova i kosa u području pretplaninskih bukovih šuma (Bukova gora, Bačva, Janjičarski vrh, V. Višnjevica, V. Javornica, Mirkovica, Janjčarica, Jasenovica)
Gorski krajolici u graničnom području primorja	Učka, dio Čičarije, Obruč, Pliš, Tuhobić, Medveđak, Zagradski vrh
Kontinentalni gorski šumski krajolici na karbonatima	veliki šumoviti prostori Gorskog kotara
Krajolici šumskih kompleksa na klastitima Gorskog kotara	razlikuju se dva podtipa prema nadmorskoj visini i vegetaciji (bukva ili jela)
Krajolici kontinentalnih vriština, bujadnica i šumaraka	područje zapadnog dijela Grada Vrbovskog prema granici s Karlovačkom županijom
Gorski i brdski krajolici primorja (mediteransko-montanski krajolici)	Sisol i dijelovi južne Učke, Pliševica, Kamenjak, V. Tić, V. Stražište i brojni drugi predjeli
Šumski krajolici primorja – submediteran	priobalno područje od Brseča do Novog Vinodolskog

⁵ Usporedbe radi, Ekološka mreža Natura 2000 na području Republike Hrvatske obuhvaća oko 30% državnog teritorija, od čega 37% kopnenog teritorija i 16% površine obalnog mora. U Europskoj uniji Natura 2000 obuhvaća tek oko 18% teritorija (Grupa autora, 2015, 37).

TIP KRAJOLIKA	ZNAČAJNIJI PRIMJERI U PGŽ
Krajolici šumovitih kompleksa otoka – submediteran	Tramuntana, okolica Dobrinja, Dubašnica
Krajolici šumovitih kompleksa otoka – eumediteran	Punta Križa, Kalifront, Dundo na Rabu
Krajolici u kojima prevladavaju sadene borove šume primorja i otoka	Čikat, Pod Javori, Frkanj, Prniba i druge borove kulture
Krški krajolici i krajolici na submediteranskom flišu	
Brdski krajolici otoka (mediteransko-montanski)	Obzova, Hlam, Diviška, Kamenjak, Sis-Gorice, Osorščica
Krajolici krških polja	Ličko polje, Grobničko polje, Gomance
Krajolici velikih bujičnih udolina u submediteranu	Moščenička draga, Lovranska draga, Banina, Mudna dol, Tomišina draga
Krajolici vapnenačkih strmaca flišnih udolina i kanjona primorskih tekućica	strmci Vinodola, Baščanske kotline, kanjon Rječine i stijene oko izvora Rječine, Rebar na Draškom bregu, kanjon Draškog potoka u Martinšćici
Krajolici u erodiranom flišu i kvartarnim pijescima otoka i priobalja	Lopar na Rabu, Voz, dijelovi Učke i Vinodola
Krajolici periodičkih krških jezera	Kukuljanske ponikve
Krajolici urušenih krških ponikvi	Meraške jame, Sovjak
Krajolici submediteranskih ponikvi	Breški dol, Kneždol, Kapitovac, Bezjakov dol, Ugorovo, Blaž, Sipin dolac, Praputnjarski dolac, Svinjski dolac i mnoge druge sub-mediteranske ponikve
Krajolici pretplaninskih i gorskih ponikvi i uvala – mrazišta	Ceclje, V. Snežno, Viljska ponikva, Pribiniš, Lazac, Fratrovi dolci, Matić poljana, Kamerkin dol i mnoge manje ponikve i uvale Gorskog kotara
Krajolici podzemnih krških prostora	špilja Vrelo, Biserujka, Lokvarka, Bukovac pećina, Ledenica kod Mrkoplja i brojne druge špilje, jame i ponori u kršu
Krajolici kontinentalnih riječnih dolina	dolina Kupe, Kupice, Čabranke, Dobre
Krajolici s dominantnom ulogom slatkih voda	
Krajolici kanjonskih udolina Gorskog kotara	Vražji prolaz - Zeleni vir, Kamačnik, V. i M. Belica
Krajolici flišnih udolina s tekućicama – primorskim rijekama i potocima	dolina Rječine, klanjske Ričine, Sušačka Draga, Vinodol, Baščanska kotlina, doline dobrinjskih potoka
Krajolici prirodnih jezera	Vransko jezero na otoku Cresu
Krajolici umjetnih slatkovodnih akumulacija	akumulacije Gorskog kotara, Tribaljsko jezero, Valići, Ponikve na Krku
Krajolici zamočvarenih kontinentalnih područja	Sušica kraj Gerova, jošici uz Dobru i druga manja močvarna područja u Gorskom kotaru
Krajolici zamočvarenih područja otoka	Jezero na Krku, nekoliko velikih lokvi
Krajolici cretova i tresetišta	cret Trstenik, cret Ponikve kod Tršća, i drugi maleni ostaci cretova u Gorskom kotaru
Poljoprivredni krajolici Gorskog kotara	manja polja oko naselja: Delničko, Mrkopaljsko i druga polja
Pretežno ruralni krajolici	
Poljoprivredni krajolici primorja i otoka	Vrbničko polje, Pavlomisir u Vinodolu i dr.
Krajolici kamenjarskih pašnjaka nižih dijelova primorja i otoka	sjevni i jugoistočni dio otoka Krka, Sv. Marko, veliki dijelovi otoka Cresa i Raba, dijelovi kopnenog priobalja
Krajolici kamenjarskih pašnjaka brdskih i gorskih dijelova primorskih padina, uvala i grebena	dijelovi Učke, Čićarije, Pliševica iznad Škalnice, Pliš-Grmada iznad Klane, travnate padine Obruča, Pliš kod Gornjeg Jelenja, travnate padine Tuhobića, Pleteno i dr.
Krajolici pjeskovitih površina otoka	otok Susak, Srakane, Unijsko polje, Sv. Marak na otoku Krku

TIP KRAJOLIKA	ZNAČAJNIJI PRIMJERI U PGŽ
Pretežno urbani krajolici	
Urbani krajolici	Opatija, Rijeka, Kostrena, Bakar, Kraljevica, Crikvenica, Novi, Krk, Cres, V. Lošinj, Rab, Delnice....
Krajolici starih akropolskih primorskih gradića	Lubenice, Brseč, Mošćenice, Veprinac, Kastav
Priobalni krajolici	
Krajolici strmih litica kvarnerskih otoka izloženih buri	sjeveroistočna obala otoka Krka, Raba, Cresa, Prvića, Golog i Sv. Grgura, litice Plavnika i otočića Sv. Marka
Krajolici velikih morskih uvala plitkih obala	Soline/Klimno, Puntarska draga, dio Creskog zaljeva s močvarom Piskel
Krajolici duboko u kopno uvučenih morskih uvala plitkog dna	uvala Kolorat, Ul, Baldarin, Meli, Jadrišnjica, Martinšnjica, Kaldonta, Sonte, Sridnja, Vognišća, Mala Jana, Torkul, Sv. Juraj, Sv. Fumija i dr.
Krajolici duboko u kopno uvučenih morskih uvala strmih obala	Žrnovnica, Tepli porat Kruščica i dr.
Krajolici malih kvarnerskih školja i hridi	Zečje, Trstenik, Visoki, Oruda, Palacol, M. Plavnik, Kormati, Galun, V. Laganj, Lukovac i dr.
PODMORSKI KRAJOLICI	
Krajolici hridinastih dna	veći dio morskog dna uz obale otoka i priobalja, podmorske sike
Krajolici podmorskih litica	sjeveroistočne obale otoka Krka, Cresa, Raba, Plavnika, Prvića, Golog i Sv. Grgura, obalne stijene Brseča, Vele Stine na Unijama i drugdje
Krajolici podmorskih spilja	otok Prvić, Plave grote kod Lubenica, potopljena pećina na Lošinju i dr.
Podmorski krajolici šljunkovitog dna i dna grubih pijesaka	oko otoka Suska, Unija, Srakana, Ilovika, uz jugozapadne obale o. Lošinja, rijetko u Riječkom zaljevu i dr.
Podmorski krajolici pjeskovitih dna	manji dijelovi uzobalnog morskog dna otoka Krka, Raba i drugih otoka
Podmorski krajolici livada morskih cvjetnica	obale Lošinjskog i dijela Creskog arhipelaga, jugozapadne obale otoka Raba, obala ispred Stare Baške
Podmorski krajolici muljevitih dna	velik dio dubljih dijelova Riječkog zaljeva, Kvarnera, Kvarnerića i Velebitskog kanala
Podmorski krajolici detritičnih dna	ovom tipu pripada velik dio podmorja u akvatoriju južno od otoka Lošinja, ponešto južno od o. Raba, a manje uz ostale otoke
Krajolici hridinastih morskih obala	Veći dio morske obale na području PGŽ
Krajolici šljunkovitih žala/plaža	Bašćanska plaža, žalo u Mošćeničkoj dragi, Medveji i drugdje
Krajolici pješčanih žala	Uvala Crnika i još nekoliko uvala na otoku Rabu
Krajolici luka, marine	luke svih većih primorskih naselja, marine
Krajolici na nasutoj morskoj obali	Crikvenička rivijera, lčići i mnogi drugi dijelovi nasute obale

ment izrađena je studija „Krajobrazi Primorsko-goranske županije – metodološka podloga za izradu krajobrazne osnove s posebnim osvrtom na zaštićene dijelove županije“. Godine 2014. izrađen je dokument „Krajobrazi Primorsko-goranske županije – krajobrazna osnova, analize i razvojni okviri“ u kojemu je napravljena ti-

pološka podjela prostora Županije na 350 krajobraznih jedinica (Frangić et al., 2014, 5).⁶ Identificirana je 101 krajobrazna cjelina (Frangić et al., 2014, 14) te je napravljena njihova preliminarna valorizacija kroz kvantitativne i kvalitativne indikatore⁷, sve kako bi se prepoznali potencijalno iznimno vrijedni krajolici kakav je potenci-

6 Krajobrazne jedinice Primorsko-goranske županije klasificirane su na temelju pristupa zasnovanog na biofizičkim značajkama područja prema LANMAP metodologiji prema kojoj je razvijena nova hijerarhijska klasifikacija Europskih krajobrazna. Sadrži četiri razine – osam klimatskih tipova, pet kategorija nadmorske visine, tri tipa tla i deset vrsta pokrova tla. Iz te je kategorizacije proizašlo 350 krajobraznih jedinica (Frangić et al., 2014, 5).

7 Valorizacija je provedena kombinacijom kvantitativnih (indeks geomorfološkog bogatstva krajobrazna, indeks izvornosti krajobrazna, indeks kulturnih elemenata krajobrazna, indeks značajnih prirodnih područja i staništa te indeks dinamičnosti krajobrazna) i kvalitativnih indikatora (između niza kriterija kakvi su reprezentativnost, rijetkost, jedinstvenost, cjelovitost, ambijentalna vrijednost, estetsko-

Slika 3: Lubenice na otoku Cresu, autor: Randić, M., 2015.

jal utvrđen u trideset i četiri krajobrazne cjeline (Frangeš et al., 2014, 43). Među njima je najviše (19) prirodno-antropogenih krajolika: vršni predjeli Učke, liburnijske padine Učke, kanjon Rječine, Vinodol, Prvić, Goli otok, Tramuntana, Vransko jezero, Pernat - Lubenice – Halm, Osor – Nerezine, Punta križa, rapski krški pašnjaci, loperska šuma i uvale, brodsko-moravički plato, gornji tok Kupe sa pritocima, dolina Kupe (srednji tok), Begovo Razdolje - Matić Poljana, Fužine-Lokve i Dobra. Devet je pretežno antropogenih krajolika: urbani i suburbani prostor grada Rijeke, Dobrinj-Klimno-Šilo, Vrbnik i Vrbičko polje, Bašćanska dolina, platoi iznad Bašćanske Drage, kamenjarski pašnjaci Cresa, Veli Lošinj, Susak te Velike i Male Srakane. Šest je pretežno prirodnih krajolika: Grobničke planine - Gornje Jelenje, Bijeje i Samarske stijene, Snježnik - Bukova Gora, Lazac - Šegine – Lividraga, Risnjak i Skrad-Tihovo.

Provedena je i analiza ranjivosti te su definirani okviri za upravljanje krajobrazima u svrhu izrade prostorno-

-planske dokumentacije (Frangeš et al., 2014, 40-42). Zaključno je istaknuto da je u cjelinama s potencijalno iznimno vrijednim krajobrazima nužno izvršiti terenski izvid, dokumentirati stanje, ocijeniti stvarnu iznimnu vrijednost krajobraza te osmisliti smjernice za očuvanje i razvoj takvih područja (Frangeš et al., 2014, 43). U županijskome prostornom planu istaknute su vrijednosti krajobraza koje je potrebno očuvati zasebno za svaku geografsku cjelinu – Gorski kotar, priobalje i otoke, a za zaštitu u kategoriji značajnog krajobraza predložena su brojna područja.

PRIMJERI KRAJOLIKA PRIMORSKO-GORANSKE ŽUPANIJE NA KOJIMA ĆE SE ISTRAŽITI PRIMJENA METODE URBANIZAM NASLIJEĐA (*HERITAGE URBANISM*)

U svim je navedenim dokumentima i radovima naglašeno da se na području Primorsko-goranske županije među najznačajnijim krajolicima izdvajaju oni koji su

umjetnička vrijednost i drugi, za potrebe izrade ove stručne podloge, odnosno preliminarne valorizacije krajolika Primorsko-goranske županije, odabrani su sljedeći indikatori: karakterističan krajobraz, jedinstven krajobraz, visoko-asocijativan krajobraz, visoka vizualna vrijednost) (Frangeš et al., 2014, 15-31).

oblikovani djelovanjem čovjeka. Najviše potencijalno iznimno vrijednih krajolika pripada mješovitom prirodno-antropogenom tipu. Stoga se u nastavku istražuje primjena metode Urbanizam naslijeđa (*Heritage Urbanism*)⁸ na odabrana tri primjera krajolika karakterističnih za područje Primorsko-goranske županije: povijesnom urbanom krajoliku akropolskih gradića Kvarnera, povijesnom agrarnom krajoliku i povijesnom suhozidnom krajoliku otoka.

Na području Primorsko-goranske županije svojom neponovljivošću, posebnom ljepotom i očuvanim identitetom, ali i velikom ranjivošću, izdvajaju se **krajolici akropolskih primorskih gradića** kojima glavno obilježje daju stari srednjovjekovni kašteli izgrađeni na istaknutim i zaštićenim uzvišenjima (Randić et al., 2010, 32). U priobalju to su Brseč, Mošćenice, Veprinac, Kastav, Grobnik, Drivenik, Bribir, Novi Vinodolski, a na otocima Omišalj, Dobrinj i Vrbnik na Krku te Beli i Lubenice na Cresu (Slika 3).

Radi se o primjerima korištenja zemljišta prilagođenog prirodnoj krajobraznoj strukturi te o vizualno eksponiranim znakovitim uzorcima naselja i arhitektonskih elemenata u njima (crkve, zvonici, uske uličice, krovovi, arhitektonsko oblikovanje). Te su vrijednosti prepoznate u svim vrstama i razinama dokumenata prostornog uređenja te zaštite okoliša i prirode Primorsko-goranske županije, a povijesne jezgre naselja službeno su zaštićene rješenjima nadležnih konzervatorskih službi i upisane u Registar nepokretnih kulturnih dobara Republike Hrvatske u kategoriji kulturno-povijesnih cjelina, neovisno o činjenici da su mnoga pojedinačna nepokretna kulturna dobra unutar njih samih zaštićena zasebnim rješenjima. Tijekom niza godina jedinice lokalne samouprave samostalno, a posebno u suradnji s Primorsko-goranskom županijom, nastojale su s jedne

strane zaštititi, a s druge strane revitalizirati te prostore kako bi oni ponovno postali žarištem interesa i mjestom okupljanja koje će kao prostorni i kulturni resurs unaprijediti gospodarski i društveni razvoj njihovih sredina. U tom smislu posebno je značajan višegodišnji projekt „Putovima Frankopana“ čiji je cilj bila revitalizacija frankopanskih kaštela Vinodolske doline.⁹ Za svaki je kaštel izrađena odgovarajuća projektna dokumentacija prema kojoj su izvedeni radovi. Izradi takve dokumentacije prethodila su znanstvena istraživanja i stručne konzervatorske analize iz kojih su, u suradnji s lokalnom samoupravom, proizašli prijedlozi za odabir optimalne buduće namjene. Tako je Grad Grobnik dobio izložbeni i muzejski prostor te polivalentnu dvoranu, što je predviđeno i za kaštel u Bakru; u dvorcu Nova Kraljevica planirano je uređenje Hrvatske kuće vina; u kaštelu Drivenik uređenje ljetne pozornice. U kuli u Bribiru uređen je izložbeni prostor, a u Novom Vinodolskom uređeni su prostori gradske uprave, svečana gradska vijećnica, muzej te knjižnica i čitaonica (Vahtar-Jurković, Margan, 2009). Revitalizacija takvih kulturno-povijesnih cjelina bazira se često na kulturnim festivalima, posebno ljeti kada mnogi trgovi ožive brojnim posjetiteljima festivala gitare i festivala čakavske šansone u Kastvu, festivala amaterskih kazališta u Omišlju i Grobniku, Lubeničkih glazbenih večeri ... Recentni primjer revitalizacije zaštićene kulturno-povijesne cjeline mjesta Beli na sjevernom dijelu otoka Cresa zvanom Tramuntana¹⁰, iznimno vrijedne u krajobraznom smislu (Slika 4), bazira se na projektu uređenja centra za posjetitelje u zgradi bivše osnovne škole, primarno posvećenog očuvanju i zaštiti bjeloglavih supova, ugrožene Natura 2000 vrste, koji će ujedno biti i baza za znanstvena istraživanja i terensku nastavu Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.¹¹

8 U sklopu projekta Urbanizam naslijeđa (Heritage Urbanism) (HERU) uspostavlja se metoda kojom se želi afirmirati znanstveno utemeljen pristup prilikom novih zahvata u prostore kulturnog naslijeđa. Ona se, neovisno o kojem se tipu naslijeđa radi, bazira na utvrđivanju identitetskih vrijednosti naslijeđa kroz čimbenike identiteta temeljem kojih se utvrđuju kriteriji za njegovo vrjednovanje i za nove zahvate u tome naslijeđu. Prepoznaje se povijesni i/ili sadašnji model korištenja naslijeđa te se na temelju njega, te utvrđenih čimbenika identiteta i kriterija postavljaju osnove novoga, budućeg modela korištenja naslijeđa prilagođenog suvremenim potrebama, uvažavajući potrebu njegove zaštite i očuvanja (Obad Šćitaroci, 2015).

9 U Projekt „Putovima Frankopana“ bilo je uključeno 10 kaštela na području gradova Bakar (kaštel u Bakru i gradina Hreljin), Kraljevca (dvorac Nova Kraljevica i Grad Zrinski) i Novi Vinodolski (kaštel s kulom Kvadrac i gradina Ledenice) te Općine Čavle (Grad Grobnik) i Općine Vinodolske (stari grad Drivenik, kula u Bribiru i ostaci gradine Grižane). Osmišljena je tematska turistička ruta istog naziva, za koju su izrađeni odgovarajući promidžbeni materijali, a svi su kašteli označeni jednoobraznim informativnim pločama, za što je Primorsko-goranska županija na pozivnom natječaju dobila sredstva Ministarstva turizma namijenjena promidžbi tematskih putova. (Vahtar-Jurković, Margan, 2009)

10 Posebnost Tramuntane u krajobraznom smislu su stare hrastove šume u kojima je stoljećima bio razvijen poseban način gospodarenja šumom – pedaljenje, uz istovremenu ispašu ovaca. Kao posljedica razvoja lovskog turizma pojavio se i vrlo je izražen problem alohtone divljači, a tradicionalni način života je u odućavanju pa je izražena sve teža prohodnost terena. Potreba zaštite i očuvanja ovog dijela otoka Cresa prepoznata je i detaljno obrađena kroz prostorni plan područja posebnih obilježja u kojemu su, na temelju kriterija estetske i ambijentalne vrijednosti harmoničnog krajobraza te vrijedne kulturno-povijesne i prirodne baštine, utvrđene mjere zaštite prostora, kao i mjere provedbe svih budućih zahvata s ciljem revitalizacije područja, uz zadržavanje stanovništva i povećanje kvalitete njihova života, očuvanja ekološke stabilnosti, racionalnog korištenja prostora i stvaranja prostornih mogućnosti za razvoj selektivnih vidova turizma (eko-turizam i agro-turizam), edukacije i rekreacije (poučne eko-staze, pješačke staze i dr.) (Prostorni plan područja posebnih obilježja Tramuntane, Službene novine Primorsko-goranske županije broj 4/2003, 2003).

11 U Projektu koji vodi županijska Javna ustanova za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode „Priroda“ sudjeluje više dionika, među kojima i lokalna Udruga „Tramuntana“ (koja je u prostoru škole uredila etnografsku zbirku), kao i Udruga BIOM iz Zagreba (koja će skrbiti za supove) te Zoološki vrt iz Zagreba, kao i Turistička zajednica Grada Cresa. U dvorištu je već izgrađena volijera za oporavak ozlijeđenih supova, a na pogodnoj lokaciji u širem području Belog bit će uređeno i hranilište za supove. Na obje lokacije bit će

Slika 4: Krajolik mjesta Beli na otoku Cresu, autor: Randić, M., 2015.

Slika 5: Vinogradarski krajolik Vrbničkog polja na otoku Krku, autor: Rogić, I., 2015.

Drugi tip i pozitivan primjer očuvanja krajobraza pod antropogenim utjecajem su **povijesni agrarni (poljodjel-ski) krajolici** priobalja i otoka – vinogradarski krajolici Vrbničkog polja na otoku Krku (Slika 5) i Pavlomira u Vinodolskoj dolini gdje se uzgojem vinove loze održavaju plodne poljoprivredne površine. Vrbničko polje je takvim postalo nakon melioracije pedesetih godina prošlog stoljeća, a u Pavlomiru je provedena rekultivacija nakon Domovinskog rata te su se nastojala pribaviti sredstva za navodnjavanje iz sredstava domaćih i stranih fondova. Ovi su krajolici odabrani zbog činjenice da su takve veće poljoprivredne površine rijetke na području priobalja i otoka te zbog njihove agroekološke, estetske i ambijentalne vrijednosti znakovite ne samo za lokalni, nego i regionalni identitet.

Treći je primjer za područje Primorsko-goranske županije posebno značajnih **krških krajolika u kojima su dominantne gromače – suhozidi**, koje vrednujemo kao antropogene građevine u krajoliku. Znakovite takve predjele nalazimo na području Općine Baška, gdje se u turističkoj promidžbi nude šetnje ovim pustim kamenjarskim površinama s kojih se pružaju prekrasni vidici prema moru, Velebitu i okolnim otocima pod atraktivnim nazivom Mjesečeva staza. Posebno su obilježje tih predjela slikoviti mrgari – suhozidne višeprostrorne ovčare, koje kao gotovo nestvarni golemi kameni cvjetovi

Slika 6: Pašnjački krajolik vapnenačke zaravni iznad Baške na otoku Krku, autor: Randić, M., 2015.

ukrašavaju općinska pasišta (komunade) (Slika 6).¹² Na području iste vapnenačke zaravni su i jedinstvene lokve koje su vjekovima omogućavale ispašu ovaca i time život lokalnog stanovništva. Posebno je slikovit primjer lokve Diviške u koju se spuštaju suhozidi koji omoguću-

omogućeno promatranje ptica, ali na način koji ih neće uznemiravati. U predmetnom slučaju radi se o pozitivnom primjeru revitalizacije gotovo napuštene povijesne jezgre i posebno jedne od povijesnih građevina u njoj primjerenim sadržajem, o povezivanju sa zaštitom ugrožene Natura 2000 životinjske vrste, a sve to u sinergiji lokalne i regionalne uprave, sveučilišne zajednice te lokalnih i stručnih udruga.

12 Radi se o pasištim Baške, Jurandvora i Batomlja na kojima ima deset mrgara od kojih su tri napuštena, a sedam se još koristi. Na susjednom, nenaseljenom otoku Prviću ima ih još pet. Površina mrgara ima središnji dio (*salu*) u koju se utjera stado i obodne odjeljke (*mrgariće*) u koje se razvrstavaju ovce. Građeni su od jednostruke gromače (*unjulice*) pa traže redovno održavanje koje obavljaju domaći pastiri, sukladno svojim trenutnim potrebama, zbog čega mrgari mijenjaju oblik. Jedinstveni su na području Županije i rijetki jer su zabilježeni još samo u Walesu u Velikoj Britaniji te na Islandu. Model za njihovu zaštitu i očuvanje ne može biti konzervacija jer bi ona značila njihovo napuštanje ili, kako je to lijepo rekao Berislav Horvatić, autor teksta o mrgarima, „... ti golemi cvjetovi venu i propadaju ako se za njih ne brinu. Mogu preživjeti samo ako ostanu u aktivnoj uporabi, što ujedno znači prihvaćanje njihova stalnog mijenjanja.“ (Horvatić, 2016)

Slika 7: Lokva Diviška na vapnenačkoj visoravni iznad Baške na otoku Krku, autor: Randić, M., 2015.

ju ispašu stada stočara iz više različitih mjesta (Slika 7). Zaštita lokvi otoka Krka tema je međunarodnog projekta LOKNA financiranog sredstvima Europskog fonda za regionalni razvoj.¹³

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA

U skladu s postavkama metode Urbanizam naslijeđa (*Heritage Urbanism*), najprije su za svaki odabrani tip krajolika istražene i utvrđene identitetske vrijednosti – čimbenici identiteta. Zatim su na temelju prepoznatih čimbenika identiteta utvrđeni kriteriji za vrjednovanje toga krajolika te za nove zahvate u njemu. Polazište za utvrđivanje novoga, budućeg modela korištenja pojedinog tipa krajolika je dosadašnji model korištenja toga prostora. Temeljem povijesnog ili sadašnjeg modela te na temelju čimbenika identiteta i kriterija postavljaju se osnove novog modela korištenja i prilagodbe suvremenim potrebama.

Identitetske vrijednosti odabranih tipova krajolika – čimbenici identiteta

Identitetske vrijednosti odabranih tipova krajolika utvrđene su na temelju prirodnih čimbenika, njihova povijesnog i društvenog značenja te prepoznatljivih vrijednosti graditeljskog sklopa i/ili krajobraznog oblikovanja.

Za **povijesni urbani krajolik akropolskih gradića Kvarnera (u priobalju i na otocima)** prepoznati su sljedeći prirodni čimbenici: smještaj u zaleđu obalne crte priobalja i otoka ili na strmim liticama nad morem, polo-

žaj na istaknutim uzvišenjima, vizualna eksponiranost te padine i okolni prostor obrasli autohtonom vegetacijom.

Njihovo povijesno značenje očituje se u činjenici da se radi o povijesnome urbanom krajoliku srednjovjekovnih malih gradova nastalih na kontinuitetu gradinskih naselja, zatim u postojanju kaštela kao pojedinačnih kulturnih dobara znakovitih za povijesno razdoblje srednjega vijeka te u povezanosti više kaštela s povijesnom plemićkom obitelji Frankopan. Društveno značenje ovoga tipa krajobraza je u potencijalu za njihovo društveno i ekonomsko korištenje.

Kao vrijednost graditeljskog sklopa prepoznata je karakteristična slika naselja oblikovana znakovitim uzorcima naselja i arhitektonskim elementima kao što su kašteli, crkve, zvonici, uske uličice, krovovi, sve uz specifično arhitektonsko oblikovanje. Posebna je vrijednost krajobraznog oblikovanja korištenje zemljišta prilagođeno prirodnoj krajobraznoj strukturi. Odnos naselja s okolinom očituje se u vizurama na naselja smještena na uzvišenjima iz okolnog prostora te vizurama iz naselja prema okolnom prostoru, što im daje veliku doživljajnu vrijednost. Zbog navedenoga su krajolici akropolskih gradića iznimno prepoznatljivi za područje Kvarnera, ali i posebno vizualno osjetljivi na nove zahvate.

U slučaju **vinogradarskih krajolika polja Pavlomir u Vinodolskoj dolini i Vrbničkog polja na otoku Krku** prirodni čimbenici koji određuju značajke krajolika su: smještaj u zaleđu obalne crte priobalja i otoka, relativno prostrane površine polja, vizualna eksponiranost i okruženost padinama obraslim autohtonom vegetacijom.

U oba slučaja radi se o poljoprivrednim površinama koje se više desetljeća koriste za istu svrhu pa ih možemo smatrati povijesnim agrarnim krajolicima u kojima je uzgoj vinove loze omogućen antropogenim utjecajem. Ranije su u Vrbničkom polju sadene jednogodišnje poljoprivredne kulture (pšenica, kukuruz, povrće), a uzgoj vinove loze kao višegodišnje kulture omogućen je nakon 1950-ih godina provedene melioracije. Nasuprot tome, polje Pavlomir potrebno je navodnjavati.

Društveno značenje sastoji se u tome da oba polja imaju potencijal za gospodarsko korištenje – s jedne strane za egzistenciju stanovništva, a s druge za razvoj ugostiteljstva i turizma.

Prepoznatljive vrijednosti krajobraznog oblikovanja su: korištenje zemljišta prilagođeno prirodnoj krajobraznoj strukturi, karakteristična slika polja te odnos polja s okolinom (vizure na polja iz okolnog prostora i vizure iz polja prema okolnom prostoru), što sve pridonosi prepoznatljivosti krajolika i njegovoj doživljajnoj vrijednosti.

Prirodni čimbenici koji određuju identitet **suhozi-
dnog krajolika otoka – pašnjačkog krajolika vapnenačke**

¹³ U okviru Operativnog programa Slovenija - Hrvatska 2007-2013 potpisan je Sporazum o partnerstvu između projektnih partnera iz Slovenije (Geodetski institut Slovenije i Javni zavod Krajinjski park Ljubljansko barje) i Hrvatske (Javna ustanova „Priroda“ te Grad Krk) za zajedničko provođenje projekta LOKNA. Opći cilj projekta je očuvanje i revitalizacija vodenih biotopa (lokve na otoku Krku i barjanska okna u Ljubljanskom barju) kroz zajednički, prekogranični pristup vrednovanja, inventarizacije, revitalizacije i promocije vodenih biotopa u sadašnjim zaštićenim ili Natura 2000 područjima na pograničnom području (Projekt LOKNA).

zaravni iznad Baške na otoku Krku su: smještaj u zaleđu obalne crte otoka, velika pašnjačka prostranstva, kamenjar krša, rijetka niska vegetacija trava, rijetki prirodni izvori vode i lokve te vizualna eksponiranost.

Povijesno značenje odražava se u činjenici da se radi o povijesnim pašnjačkim površinama s prepoznatljivim povijesnim antropogenim elementima – suhozidima-gromačama, mrgarima i lokvama koje svjedoče ne samo o graditeljskoj tradiciji nego i o održivom stočarstvu i suživotu čovjeka i prirode u specifičnim uvjetima krša.

Takav krajolik ima potencijal za ekonomsko korištenje – s jedne strane za egzistenciju stanovništva, a s druge za razvoj turizma i ugostiteljstva.

Prepoznatljive vrijednosti krajobraznog oblikovanja su: korištenje zemljišta prilagođeno prirodnoj krajobraznoj strukturi, karakteristična slika i prepoznatljivost pašnjačkog krajolika, graditeljski elementi – gromače, mrgari i lokve te vizure prema okolnom prostoru, što sve daje krajoliku posebnu doživljajnu vrijednost.

Iz navedenih podataka razvidno je da su prirodni čimbenici različiti za svaki tip krajolika, s time da je svima zajednička vizualna eksponiranost. Njihovo je povijesno i društveno značenje uvjetovano povijesnim kontinuitetom korištenja za istu svrhu, ovisnošću o prisutnosti i djelovanju čovjeka te im je zajednički potencijal za društveno i ekonomsko korištenje. U pogledu prepoznatljivih vrijednosti graditeljskog sklopa i/ili krajobraznog oblikovanja svim je odabranim tipovima krajolika zajedničko korištenje zemljišta prilagođeno prirodnoj krajobraznoj strukturi, karakteristična slika krajobraza te prepoznatljivost i doživljajna vrijednost krajobraza.

Kriteriji za vrjednovanje i za nove zahvate u odabranim primjerima krajolika

U ovome radu znakoviti krajolici Primorsko-goranske županije sagledavani su kao prostorna vrijednost te kao čimbenik lokalnog i regionalnog identiteta, u jedinstvu sa zaštićenim nepokretnim kulturnim dobrima i zaštićenim prirodnim vrijednostima te biološkom raznolikošću. Za vrjednovanje odabranih primjera krajolika primijenjeni su kriteriji sistematizirani u knjizi „Krajolik kao kulturno naslijeđe“ (Dumbović Bilušić, 2015, 224–237) te oni navedeni u dokumentu „Krajobrazi Primorsko-goranske županije – krajobrazna osnova, analize i razvojni okviri“ te su, zajedno s kriterijima za nove zahvate u njima sistematizirani u tabeli 2.

Analiza podataka sistematiziranih u tabeli 2 pokazuje da su, uz kriterije koji su specifični za svaki tip krajolika, zajednički kriteriji za vrjednovanje svih odabranih primjera krajolika cjelovitost, estetske značajke, dobro stanje prirodnih i kulturnih sastavnica te potencijal za egzistenciju stanovništva te za razvoj više oblika turizma (kulturni turizam, agro-turizam i eko-turizam). Kriteriji za nove zahvate razlikuju se u ovisnosti o posebnim značajkama pojedinih tipova krajolika, a zajednički je kriterij očuvanje osnovnih prostornih i ambijentalnih odnosa.

Modeli korištenja odabranih primjera krajolika

Kriteriji za nove zahvate u odabranim primjerima krajolika proizašli su iz analize čimbenika identiteta i kriterija njihova vrjednovanja. Na temelju podataka o povijesnom i sadašnjem korištenju prostora te recentnim naporima područne (regionalne) i lokalne samouprave da s jedne strane očuva i zaštiti ove vrijedne prostore naslijeđa, a s druge strane da ih revitalizira, prepoznat je dosadašnji model korištenja odabranih primjera krajolika. Temeljem kriterija za nove zahvate u odabranim primjerima krajolika te uvažavajući pozitivna iskustva dosadašnjih modela, utvrđene su osnove novoga, budućeg modela.

Za postojeći model korištenja **povijesnih urbanih krajolika akropolskih gradića Kvarnera** znakovito je da se njihova obnova provodila temeljem vrijednosti utvrđenih u suradnji prostornih planera i konzervatora, a revitalizacija novom javnom namjenom građevina za izložbene prostore, muzeje, vijećnice i slične reprezentativne prostore javne uprave, knjižnice i čitaonice, prostore za vjenčanja i višenamjenske dvorane. Provedeno je i objedinjavanje povezanih priča u tematske putove – primjer projekta Putovima Frankopana. Za suvremeni model predlaže se uređenje prostora i ostvarenje sadržaja na način koji će afirmirati duh mjesta, vremensko razdoblje nastanka urbanog krajolika (srednji vijek), uključujući način života, tradicije i vještine, obrte i sl., uz očuvanje osnovnih prostornih i ambijentalnih odnosa. Nova namjena graditeljskih sklopova treba biti javna. Prilikom revitalizacije potrebno je ostvariti povezanost sa sličnim modelima krajobraza i nasloniti se na ranije projekte (tematski putovi). Poželjno je uređenje interpretacijskih centara za posjetitelje te razvoj kulturnog turizma, uz organizaciju priredbi i festivala.

Postojeći model korištenja **vinogradarskih krajolika polja Pavlomir u Vinodolskoj dolini i Vrbničkog polja na otoku Krku** temelji se na oživljavanju i širenju proizvodnje uz primjenu suvremenih načina obrade tla te na razvoju ugostiteljstva i agro-turizma. Suvremeni model bi trebao zadržati proizvodnju u postojećim granicama polja, uz mogućnost širenja na okolne padine. Prostor bi trebalo koristiti za razvoj agro-turizma i ugostiteljstva baziranog na lokalnim proizvodima i gastronomiji. Naglasak može biti na povezanosti više sličnih lokaliteta pri čemu poveznica može biti uzgoj istih sorti i proizvodnja istih vina, što je baza za ostvarenje tematskih vinskih putova.

Postojeći model korištenja **suhozidnog krajolika otoka – pašnjačkog krajolika vapnenačke zaravni iznad Baške na otoku Krku** bazira se na tradicionalnom ekstenzivnom ovčarstvu i održavanju gromača, mrgara i lokvi te na razvoju ugostiteljstva i turizma u Baški i okolnim mjestima. Suvremeni model treba očuvati tradicionalno ekstenzivno ovčarstvo, što je uvjet održavanja gromača, mrgara i lokvi. Razvoj agro-turizma i eko-turizma te ugostiteljstva u Baški i okolnim mjestima treba se između ostalih resursa bazirati i na lokalnim proi-

Tabela 2: Kriteriji za vrjednovanje i za nove zahvate u odabranim primjerima krajolika (izvor: Autori, 2016).

KRITERIJI ZA VRJEDNOVANJE I ZA NOVE ZAHVATE U ODABRANIM PRIMJERIMA KRAJOLIKA	
Povijesni urbani krajolik akropolskih gradića Kvarnera (u priobalju i na otocima)	
a) kriteriji za vrjednovanje	Cjelovitost - visok je stupanj očuvanosti karakteristične slike naselja koja odražava njegovu izvornu lokaciju i prostornu organizaciju te visoki stupanj očuvanosti oblikovanja arhitektonskih elemenata Izvornost - zamjetan je stupanj očuvanosti izvornih elemenata organizacije, oblikovanja, struktura i građe krajolika, funkcija i sadržaja te tradicije Reprezentativnost - krajolik sadrži sve elemente i krajobrazne uzorke koji karakteriziraju povijesni urbani krajolik srednjovjekovnih malih gradova nastalih na kontinuitetu građinskih naselja Usklađenost - visok je stupanj skladnosti prirodnih datosti i izgrađenih elemenata Estetske značajke - radi se o visoko prepoznatljivim panoramskim slikama, harmoničnim kompozicijama s naglašenim vertikalnim akcentima, vrlo je visoka vizualna izloženost prostora, velik je broj razglednih točaka, a u Vinodolskoj dolini i panoramskih koridora Stanje - prirodne i kulturne sastavnice u dobrom su stanju za svoju klasu Potencijal - za javnu društvenu namjenu i za kulturni turizam
b) kriteriji za nove zahvate u prostoru naslijeđa	Očuvanje osnovnih prostornih i ambijentalnih odnosa Afirmacija duha mjesta, vremenskog razdoblja nastanka urbanog krajolika (srednji vijek), uključujući način života, tradicije i vještine, obrte i sl. Nova namjena graditeljskih sklopova treba biti javna Naglasiti povezanosti više sličnih lokaliteta istom povijesnom obitelji – primjerice kašteli nekadašnje obitelji Frankopan
Vinogradarski krajolik polja Pavloimir u Vinodolskoj dolini i Vrbničkog polja na otoku Krku	
a) kriteriji za vrjednovanje	Cjelovitost - visok je stupanj očuvanosti karakteristične slike polja koja odražava njegovu izvornu lokaciju i prostornu organizaciju Rijetkost - polja ovakve veličine relativno su rijetka u priobalju i na otocima gdje je poljoprivrednih površina malo te su uglavnom male površine Usklađenost - visok je stupanj skladnosti polja i okolnog prostora Estetske značajke - radi se o prepoznatljivim panoramskim slikama, visoka je vizualna izloženost prostora Prirodne i kulturne sastavnice u dobrom su stanju za svoju klasu Potencijal za egzistenciju stanovništva i razvoj ugostiteljstva i turizma
b) kriteriji za nove zahvate u prostoru naslijeđa	Očuvanje osnovnih prostornih i ambijentalnih odnosa Afirmacija vinogradarske proizvodnje te proizvodnje kvalitetnih vina
Suhozidni krajolik otoka – pašnjački krajolik vapnenačke zaravni iznad Baške na otoku Krku	
a) kriteriji za vrjednovanje	Cjelovitost - visok je stupanj očuvanosti karakteristične slike pašnjaka koja odražava njihovu izvornu lokaciju i prostornu organizaciju Rijetkost – pašnjačke površine sadrže rijetke elemente – mrgare, a kilometrima duge gromače razdvajaju pasišta i lokve Estetske značajke - radi se o prepoznatljivim panoramskim slikama, visoka je vizualna izloženost prostora Prirodne i kulturne sastavnice su u izvrsnom stanju za svoju klasu Velika osjetljivost i ranjivost krajolika Ovisnost o antropogenom utjecaju – za očuvanje krajolika nužna je prisutnost čovjeka radi održavanja gromača i mrgara te za ispašu ovaca, čime se i održavaju prirodni travnjaci Potencijal za egzistenciju stanovništva i razvoj ugostiteljstva i turizma
b) kriteriji za nove zahvate u prostoru naslijeđa	Očuvanje karakterističnih elemenata krajolika: gromača, mrgara i lokvi Očuvanje osnovnih prostornih i ambijentalnih odnosa Afirmacija tradicionalnog ekstenzivnog ovčarstva Nove zahvate radi razvoja ugostiteljstva i turizma planirati izvan ovoga kamenjarskog prostora

zvodima i gastronomiji te promidžbi iznimnih ljepota ovoga specifičnoga krškog krajolika.

Zaključno se može utvrditi da je analiza postojećih, dosadašnjih modela korištenja odabranih primjera krajolika pokazala da je županijska i lokalna samouprava, u suradnji s lokalnim stanovništvom i poduzetnicima, nastojala revitalizirati ove vrijedne dijelove naslijeđa provedbom više projekata kojima su osnova bili dokumenti prostornog uređenja, dokumenti zaštite okoliša i prirode, kao i pojedinačna rješenja o njihovoj zaštiti, u kojima je njihova vrijednost prepoznata i u kojima su artikulirani uvjeti za nove zahvate u prostorima toga naslijeđa. Novi, suvremeni model treba uvažiti dosadašnja pozitivna iskustva te planirati i provesti nove projekte na principu aktivne zaštite kojom će se očuvati prepoznati čimbenici identiteta i kojima će ovi krajolici ostati temelj egzistencije lokalnog stanovništva i temelj razvoja selektivnih oblika turizma (kulturni turizam, agro-turizam, eko-turizam).

ZAKLJUČAK

Primorsko-goranska županija obiluje krajobraznom i biološkom raznolikošću te se ona, zajedno s bogatim

kulturno-povijesnim naslijeđem, koristi kao značajan resurs društvenog i gospodarskog, posebice turističkog razvoja, čiji je glavni slogan *Raznolikost je lijepa*. Potencijal korištenja ovih vrijednosti kao pokretača gospodarskoga i društvenog razvoja prepoznala je Primorsko-goranska županija kao jedinica područne (regionalne) samouprave, kao i pojedini gradovi i općine, te su tijekom niza godina provedeni ili se još provode brojni projekti u tom cilju. Nastavno na dosadašnja pozitivna iskustva, u radu se na odabranim primjerima krajolika znakovitih za identitet Županije, istražuje mogućnost primjene metode i modela Urbanizam naslijeđa (*Heritage Urbanism*) za nove, buduće zahvate u prostoru naslijeđa. S obzirom da se ova metoda bazira na utvrđivanju identitetskih vrijednosti naslijeđa te na kriterijima za vrjednovanje i za nove zahvate u njima te na principu aktivne zaštite, istraživanje je potvrdilo ispravnost takvoga pristupa neovisno o kojem tipu naslijeđa se radi. Zbog već sada primijenjenih i potencijalnih budućih modela korištenja krajolika u tome smislu, autori drže iskustvo Primorsko-goranske županije vrijednim primjerom u sklopu projekta Urbanizam naslijeđa (*Heritage Urbanism*) i šire.

LANDSCAPE AS A NATURAL AND CULTURAL HERITAGE AND ENGINE OF ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KVARNER COUNTY

Koraljka VAHTAR-JURKOVIĆ

Primorje-Gorski kotar County, Department of Physical Planning, Construction and Environmental Protection, Slogin kula 2, 51000 Rijeka, Croatia
e-mail: koraljka.vahtar-jurkovic@pgz.hr

Sonja ŠIŠIĆ

Public Institution for Management of protected natural areas "Nature", Grivica 4, 51000 Rijeka, Croatia
e-mail: sonja.sisic@ju-priroda.hr

Marko RANDIĆ

Public Institution for Management of protected natural areas "Nature", Grivica 4, 51000 Rijeka, Croatia
e-mail: marko.randic@ju-priroda.hr

SUMMARY

The subject of this paper is landscape as natural and cultural heritage and a significant factor in the identity of the County of Primorje-Gorski Kotar. The paper presents how individual landscape areas in the county are identified and evaluated in physical planning, environmental and nature protection documents, and landscape studies. On the basis of selected landscapes, the paper explores the application of a method that seeks to affirm a scientifically based approach to new interventions in cultural heritage areas so that this heritage can become a driver of the economic and social development under the condition of preserving its identity values.

Keywords: landscape, The County of Primorje and Gorski Kotar, criteria, methods and models of revitalisation of the cultural and natural heritage

IZVORI I LITERATURA

GIS baza podataka Javne ustanove Zavod za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije (2016). Zavod za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije.

Izvešće o stanju okoliša Primorsko-goranske županije (2003). Službene novine Primorsko-goranske županije, 2003, 7.

Program zaštite prirode na području Primorsko-goranske županije za razdoblje od 2010. do 2014., 2010. www.ju-priroda.hr/dokumenti/zakljucak_zupanijska_skupstina_2010.pdf (20. 1. 2016).

Projekt LOKNA. [Http://www.ju-priroda.hr/projekti/lokna.html](http://www.ju-priroda.hr/projekti/lokna.html) (22. 1. 2016)

Prostorni plan područja posebnih obilježja Tramtane (2003). Službene novine Primorsko-goranske županije, 2003, 4.

Registar nepokretnih kulturnih dobara Republike Hrvatske (2016). Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel u Rijeci (stanje - siječanj 2016).

Strategija zaštite okoliša Primorsko-goranske županije (2005). Službene novine Primorsko-goranske županije, 2005, 31, PRILOG II.: Krajolici Primorsko-goranske županije, tablica na kraju dokumenta u PDF formantu.

Upisnik zaštićenih područja Uprave za zaštitu prirode Ministarstva zaštite okoliša i prirode Republike Hrvatske (2016). <http://www.dzpz.hr/zasticena-podrucja/zasticena-podrucja-u-hrvatskoj/zasticena-podrucja-u-hrvatskoj-nacionalne-kategorije-1137.html> (siječanj 2016).

Zakon o zaštiti okoliša (2013/2015). Narodne novine Republike Hrvatske, 2013, 80; 2013, 153; 2015, 78.

Zakon o zaštiti prirode (2013). Narodne novine Republike Hrvatske, 2013, 80.

Dumbović Bilušić, B. (2015): Krajolik kao kulturno naslijeđe. Zagreb, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.

Frangeš, G., Gec, B., Jelušić, L. & M. Miškić-Do-mislić (2014): Krajobrazi Primorsko-goranske županije – Krajobrazna osnova, analize i razvojni uokviri. Elaborat izrađen po narudžbi i dostupan u Javnoj ustanovi za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode „Priroda“, Rijeka.

Horvatić, B. (2016): Jadranski suhozidi: Baška – mr-gari. <http://www.dragodid.org/jadranski-suhozidi-baska/> (25. 1. 2016).

Obad Šćitaroci, M. (2015): Uvod zbornika međunarodnog znanstvenog skupa Cultural Heritage – Possibilities for Spatial and Economic Development / Prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog naslijeđa. Obad Šćitaroci, M., Bojanić Obad Šćitaroci, B., Krajnik, D., Huić, I., Mrđa, A., Rukavina, M. & B. Dundović (ur.). Zagreb, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 8–9.

Primorsko-goranska županija, Županijska skupština (2005): *Strategija zaštite okoliša Primorsko-goranske županije.* Vahtar-Jurković, K. (ur.): *Primorsko-goranska županija, Rijeka, 15–17.*

Randić, M. et al. (2010): Izvešće o stanju prirode na području Primorsko-goranske županije za razdoblje od 2005. do 2009. godine. www.ju-priroda.hr/dokumenti/izvjesce-o-stanju-prirode-2005-2009.pdf (20. 1. 2016).

Šišić, S. (ed.) (2015): „Čudesno lijepa - prirodna baština Primorsko-goranske županije“. Rijeka, Javna ustanova za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode „Priroda“.

Vahtar-Jurković, K., Margan, H. (2009): Projekt Putovima Frankopana – revitalizacija frankopanskih kaštelâ Vinodola. Mošćenički izbornik, 6, 341–358.